

CITATION

Şeker, Mehmet. "The contribution of the verse "Fefirru ilallah" (Zâriyât, 51/50) to the Islamic spirituality" *Journal of Faculty of Theology of Bozok University*. 4,4 (2013/4), pp. 69-78.

“Fefirru ilallah” (Zâriyât, 51/50) ayetinin İslam Maneviyatına Yaptığı Katkı

Mehmet ŞEKER

Dr.

Özet

Bir çok Kur'an ayetinin zahirî manalarının yanında işârî manalara da geldiği ehline malumdur. Kadimden bu yana alimler, Allah'ın muradını daha iyi anlama niyetiyle hep bu tür gayret içerisinde olmuşlardır. Bu ayetlerden birisi olan Zâriyât sûresi 50. ayetinde "Fefirru ilallah" "Allah'a kaçınız" buyrulmaktadır. İnsanın Allah'a olan ihtiyaç ve mecburiyetini ifade etme adına çok dikkat çeken bu ayet hakkında müfessirler, ayetin anlam çerçevesinden çıkmamalarına rağmen sûfî ve mutasavvıflar bu ayeti, kendi bakış açıları ve dünya görüşlerini göz önüne alarak anlamış ve açıklamışlardır. Öyleki tasavvuf literatürüne "firar" adında bir konu girmiş ve Allah'a giden yolda bir makam olarak kabul edilmiştir. Bu makalede bu ayet hakkında söylenenler aktarılıp İslam maneviyatına yaptığı katkı ifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Firar, Kaçış, İşârî, Sûfî, Herevî

Kur'an ayetlerinin bir çok farklı değerlendirmeye tâbî tutulmasının yanında genel olarak *muhkem* ve *müteşâbih*⁰¹ olarak iki ana kısımda mütâlâ edildiği, ehlinin malumu olan bir husustur. Tefsir tarihi, bu konudaki farklı yorum ve yaklaşımların birçok örneğine sahiptir.

Bütün bu yorum ve yaklaşımlara esas teşkil eden hususun ise, Allah'ın muradını daha iyi anlama, böylelikle yaratılış gayesini gerçekleştirme azim ve gayreti olduğunu söylemek mümkündür.

Abdurrezzak'ın rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (sas)'in "Muhakkak her ayetin zâhiri ve batını, bir haddi ve müttalâ'ı (açık ve işaret yollu manaları) vardır; bundan başka, her bir ayetin dalları ve şubeleri vardır"⁰² hadisinin de bu konuda ilim ehlini cesaretlendirdiğini söyleyebiliriz. Gerçekten de, Kur'an'ın bilhassa müteşâbih

ayetlerinden, zâhire zıt olmamak kaydıyla bir kısım işârî manalar çıkarılmasında

01. Muhkem, manası kolaylıkla anlaşılan, başka bir tefsir ve yoruma ihtiyaç bırakmayan ayetlerdir. Müteşâbih ise, birçok manaya gelebilen, bu yüzden de açıklamaya ihtiyaç duyulan ayetlerdir. Bu konuda daha fazla bilgi için bk: Burhaneddin ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-IV, Beyrut: 1389/1969 II, 68-71; Muhammed Abdülazim ez-Zerkani, *Menâhilü'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, I-II, Mısır: ts, II, 270, 272; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1991, s. 128-134; Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay, İstanbul: 1991, s. 148-153.

02. Abdurrezzak, Ebu Bekir bin Hemmam es-San'ani, *el-Musannef*, I-XI, el-Meclisü'l-İlmi, ts, III, 358; Ebû Ya'lâ, Ahmet bin Ali el-Müsenna, *el-Müsne'd*, I-XIII, Daru'l-me'mun li't-türas, Dimâşk: 1404/1984, IX, 278; Taberânî, Ebu'l-Kasım Muhammed bin Ahmed, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I-IX, Daru'l-Haremeyn, Kahire: 1415, I, 236.

KAYNAKÇA

Şeker, Mehmet. "“Fefirru ilallah” (Zâriyât, 51/50) ayetinin İslam maneviyatına yaptığı katkı", *Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3,3 (2013/3), ss. 69-78.

herhangi bir sakınca görülmemiştir. Örneğin Hümeze sûresindeki “O ateş gönüllere işler” ayeti, zahiren, ateşin insanın kalbine kadar ulaşmasını ifade ederken, işârî olarak bunda ruhanî azabın şiddetine dikkatlerin çekildiği söylenmiştir.⁰¹

Biz bu makalede, Zâriyât sûresinin 50. ayeti olan “Fefirru ilallah” “Allah’a firar ediniz” ayetinin zâhirî manasının yanında, işârî olarak hakkında söylenenler ve sûfî düşüncede edindiği yer üzerinde durmaya, böylelikle, bu ayetin İslam maneviyatına yaptığı katkıyı ifade etmeye çalışacağız.

Müfessirlerin söyledikleri

Allah’a firar etme, rivayet tefsirinin ilklerinden birisi olan Taberî tefsirinde, Allah’ın ikap ve cezalandırmasından, iman, emrine itaat ve taat üzere amel ile O’nun rahmetine kaçma olarak yorumlanmıştır.⁰²

Zemahşerî (v. 538/1143) “Allah’a isyandan ve O’nun ikabından O’nun taatına ve sevabına kaçın. O’nu birleyin, şirke düşmeyin.”⁰³ şeklinde yorumlayarak amelin yanına itikatı da eklemiştir. Buna göre Allah’a firar etmek, hem amel ve hem de inanç yönüyle O’nun istediği çizgiye gelmeye çalışmaktır.

Fahreddin Râzî (v. 604/1209), bu ayette “tevhide emir vardır” diyerek sözlerine başlamış, firarı önce “helaktan

01. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I-X, İstanbul: Eser Neşriyat, ts. IX, 6094.

02. Ebu Cafer, Muhammed bin Cerir et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân Fi Tefsiri Âyi’l-Kur’ân*, XXV, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: 1422, 2001, XXI, 549.

03. Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I-VI, Riyad: Mektebetu’l-Abikân, 1998/1418, V, 619.

kaçış” olarak yorumlamıştır. Ona göre Allah’ın helaki çok hızlı bir şekilde cereyan edeceği için O’na rücû edip yönelmede herhangi bir gecikmeye meydan vermemek şarttır. Râzî ayrıca ayetin “kime” firar edileceğinden bahsetmekle birlikte “kimden” firar edileceğini söylememesi üzerinde durmaktadır. Kendisinden firar edilecek olan, azabın dehşeti olabileceği gibi insanın apaçık düşmanı olan şeytan olması da mümkündür.

Râzî’nin önem verdiği bir başka yaklaşım da bu ayette Allah’tan başka herşeyden kaçılmasını istemesidir. Zira Allah’tan başka herşey, insanın ana sermayesi olan ömrünü yiyip bitirmekte, hayır ve hak olan herşeyi yok etmektedir. İnsanı kemalata ulaşmaktan alıkoyan herşey bir yönüyle onun düşmanıdır. Buna karşılık insanın Allah’a firar edip kaçışı, ömrünü vermesine mukabil, onun sonsuz bir hayata ulaşmasına vesile olacaktır.⁰⁴

İbn Kesir (v. 774/1372) Allah’a firarı, O’na itimatla irtibatlandırmış,⁰⁵ Beydâvî (v. 691/1291), Âlûsî (v. 1270/1853) ve Elmalılı (v. 1359/1940) gibi zatlar da aktardığımız hususları zikretmiş, fazla ayrıntıya girmemişlerdir.⁰⁶

Seyyid Kutub (v. 1384/1966)

04. Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, I-XXX, Dâru’l-Fikr, 1981/1401, XXVIII, 228.

05. Ebu’l-Fida İsmail İbn Kesir, *Tefsiru İbn Kesir*, I- XV. Thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Raşed, Müessesetü Kurtuba, 1421, 2000, XIII, 222.

06. Kâdı Beydâvî, *Tefsiru’l-Beydâvî*, I-II, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1988/1408, II, 431; Şihâbuddin el-Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I-XXX, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, ts. XXVII, 18; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I-X, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul: ts, VI, 4544.

ayette “firar” sözcüğünün seçilip kullanılmasını hayretle karşıladığını söylemektedir. Ona göre bu ifade, insan ruhunu yeryüzüne bağlayan, serbest kalmaması için üzerine ağırlık gibi çöken, ruhunu her yönden kuşatan, esir edip kelepçeleyen, ağırlıkları, kayıtları ve kementleri ima etmektedir. Bundan dolayı, silkinip harekete geçmek, bu yüklerden ve kayıtlardan kurtularak Allah’a kaçmak için bir sesleniş ve ikazda bulunmuş ve bunlar çok güçlü bir üslup ve tonla yapılmıştır. Allah’a kaçın dindikten sonra devamında “Ben size O’nun tarafından görevlendirilmiş apaçık bir uyarıcıyım.” denmesi de uyarma ve sakındırmayı daha da artırmaya yöneliktir.⁰¹

Bütün rivayet ve dirayet müfessirleri bu ayeti yorumlarken derin manalara girmemiş, yaklaşımlarını, zahirdeki ilk anlam çerçevesinde tutmuşlardır. Bunun tek istisnası sûfi müfessir olan Ebu Abdurrahman es-Sülemî (v. 412/1023)’dir. Sülemî, kendinden önceki zevattan bazılarının konuyla alakalı rivayetlerini aktarmıştır.

Örneğin Sehl bin Abdullah et-Tüsterî’ye (v. 283/896) göre firar, “Allahtan başka herşeyden Allah’a, O’nun gazabından rıdvanına, azabından rahmetine, masiyetten taate ve cehaletten ilme kaçmaktır.” Muhammed bin Hamid’e⁰² göre firarın hakikatı, Hz. Peygamber’den (sas) rivayet edilen

01. Seyyid Kutub, *Fî Zılâli-l-Kur’an*, I-VI, Cidde: 1986. VI, 3386.

02. Muhammed bin Hamid et-Tirmizî, Horasan’da yetişen evliyanın meşhurlarından olup künyesi Ebu Bekir’dir. Hicrî üçüncü asırda Belh şehrinde yaşamış olup, doğum ve vefat tarihleri bilinmemektedir.

“Sırtımı Sana dayadım” (elce’tü zahrî ileyke) ve Hz. Aişe’nin rivayet ettiği “Senden Sana sığınırım” (eûzü bike minke) hadislerinde anlatılan manadır. Sülemî ayrıca bazı alimlere “Seyahat edin, sıhhat bulun” hadisinin manası sorulunca onların, Allah’a yapılması gereken bir yolculuğa vurgu yaptıklarını ve bu bağlamda “Bize seyahat edin, ilk adımda bizi bulursunuz” deyip bu ayeti okuduklarını aktarmıştır. Yine bazılarının göre firar, insanın kendi duygu ve davranışlarından sıyrılıp, kendi kazanımlarını kendinden görmemesi, bilmemesidir.⁰³

Bir başka sûfi müfessir olan İsmail Hakkı Bursevî (v. 1137/1725) “Kimin firarı sahih olursa, onun Allah’la beraberliği adına kararı da sahih olur.” diyerek *maiyyete* vurgu yapmış, “Allah’a kaçın taki O’nda fani olunuz” diyerek *fenafillaha* işaret etmiştir. Bursevî bunların dışındaki bütün aktardığı bilgileri Sülemî’nin tefsirinden almıştır.⁰⁴

Sûfilerin yorumları

Değinildiği üzere, müfessirler bu ayetin yorumunda kelimelerin anlam çerçevesinden çıkmamalarına rağmen sûfi ve mutasavvıflar bu ayeti, kendi bakış açıları ve dünya görüşlerini göz önüne alarak anlamış ve açıklamışlardır. Öyleki tasavvuf literatürüne “firar” adında bir konu girmiş ve Allah’a giden yolda bir makam olarak kabul edilmiştir.

İnsanın Allah’a olan ihtiyaç ve

03. Ebu Abdurrahman Muhammed bin Hüseyin es-Sülemî, *Hakikatü’t-Tefsir*, I-II, tahk. Seyyid Umrân, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004. II, 276.

04. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyan*, I-X, İstanbul: Mektebetü’l-Mahmudiye, ts. IX, 173.

mecburiyetini ifade etme adına çok dikkat çekici olan bu ayet hakkında en çok duran sûfilerden birisi Ebu Abdillah el-Ensârî el-Herevî'dir. (v. 482/1089) Kendisinden sonraki sûfiler üzerinde de bir hayli tesiri olan Herevî'nin firarla alakalı söyledikleri şunlardır:

Firar; olmayandan, yok olmayana kaçıştır. Olmayan, bütün varlık; yok olmayan da Allah'tır. Avamın firarı, inanç ve gayret yönüyle cehaletten ilme, azim ve ciddiyetle tembellikten çalışmaya, teslimiyet ve ümitle darlıktan genişliğe kaçmaktır. Hasların firarı, haberden şuhûda, resim ve görüntüden asıl ve öze, hazlardan tecride firardır. Haslar üstü hasların firarı ise, Hak'tan gayrı şeylerden Hak'ka, sonra, firarın şuhûdundan Hak'ka, sonra da Hak'ka firardan da firar etmektir.⁰¹

72

Herevî genel bir üslup olarak, yorumladığı kavramları "avam", "haslar" (havâs) ve "haslar üstü haslar" (ehassu'l-havâs) şeklinde üç ayrı kategoride ele almıştır. Firarı açıklarken de aynı kuralı uygulamıştır. Herevî'nin *Menâzilü's-sâirîn* adlı eserinin en meşhur şârihlerinden olan Afifüddin et-Tılımsânî'nin (v. 690/1291) firarla alakalı açıklamaları şöyledir:

Avam halkın firarındaki "cehaletten ilme kaçış", cahillerin yolunu terketmek, sağlam akide sahibi alimlerin yolu üzere olmak, bu yolda yürüme adına yüksek bir gayret ve performans sergilemektir. "Tembellikten çalışmaya kaçış" da aynı şekilde, gevşeklik ve

01. Afifüddin et-Tılımsânî, *Şerhu Menazili's-Sairin ile'l-Hakki'l-Mubin*, I-III, Tunus: Daru't-Turki li'n-nşer, I, 101.

zafiyet göstermeksizin kuvvetli bir azim ve ciddiyetle yerine getirilmelidir. "Darlıktan genişliğe kaçış" ise, aile fertlerinin geçim sıkıntısı, mal mülk sahibi olma ve fakirlik korkusu gibi sebeplerden ötürü yaşanan göğüs darlığından, tevekkül ve rızkın Allah'ın teminatı altında olduğu genişliğine kaçış olarak yorumlanmıştır.

Nitekim "Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona sıkıntıdan çıkış kapıları açar"⁰² ayeti de bu hususu ifade etmektedir. Bu derecenin sahibi olanların kalblerini devamlı sûrette Allah ile beraber tutmaları, sonra da O'na ünsiyeti hissettiren münâcâtı eksik etmemeleri gereklidir. Allah'ı Hay ve Kayyum isimleri ile zikretmek, O'nun muhabbetiyle insan kalbini diriltmesi talep edilir ki bu da zaten insanın derdinin dermanıdır.⁰³

İbn Teymiyye'nin talebesi olan İbn Kayyim el-Cevziyye'ye (v. 751/1350) göre firarın hakikatı "bir şeyden bir şeye kaçmak" olup "Cennetliklerin firarı" ve "Cehennemliklerin firarı" olmak üzere ikiye ayrılır. Birinciler Allah'a kaçarken, ikinciler Allah'tan kaçmaktadırlar. İbn Abbas bu ayeti "Allah'tan Allah'a kaçmak" olarak yorumlamıştır. Cevziyye, "cehaletten ilme kaçış"ı yorumlarken cehaletin ne olduğu üzerinde durmuş ve faydasız ilmin ve gereği gibi amel yokluğunun hem sözlük, hem de örf, şeriat ve hakikat itibarıyla cehalet olduğunu söylemiş, yaklaşımlarını ayetlerle desteklemiştir.

Ona göre Hz. Musa'nın "Cahillerden

02. Talak, 65/2

03. Et-Tılımsânî, *age*, I, 101.

olmaktan Allah’a sığınırım.”⁰¹ sözü cehaletin bir yönüne, “Allah’ın kabulünü vaad buyurduğu tevbe, kötülüğü ancak cahillik sebebiyle işleyip, sonra da çabucak vazgeçerek gûnahtan dönüş yapacak olanların tevbesidir. İşte Allah’ın, tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır.

Allah Alîm ve Hakîm’dir (herkesin içini dışını hakkıyla bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir)⁰² ayeti ise diğer yönüne işaret etmektedir. Ashab, Allah’a isyana götüren herşeyin cehalet olduğunda icma etmiştir. “Azim ve ciddiyetle tembellikten çalışmaya firar”da geçen *azim* ve *ciddiyet* kelimeleri arasında nüans vardır. Azim iradenin hakkını vermek, ciddiyet ise ihlas ve sadakatle amel edip, bu konuda yüksek performans ortaya koymaktır. Kur’an azim ve ciddiyeti ifade ederken “Size verdiğimiz kuvvetle tutunun”⁰³ buyurmuştur. “Teslimiyet ve ümitle darlıktan genişliğe firar”, kişinin, darlık sebepleri olan dünyevî her türlü üzüntü, tasa ve endişeden Allah’a tevekküle ve O’na karşı hüsnü zanda bulunmaya kaçmasıdır.

Halkın dilinde dolaşan en güzel sözlerden birisi de “Allah’la beraber keder yoktur” (lâ hemme meallah) ifadesidir. “Allah’a tevekkül edene O yeter”⁰⁴ ayeti bu gerçeği ifade etmektedir. Allah, kendisine dayanıp güvenen ve hüsnü zanda bulunan kimseleri haybet ve hüsranda bırakmaz, kimsenin ümidini kırmaz, amelini zayi etmez. Gerçekten de imandan sonra,

01. Bakara, 2/67.
02. Nisa, 4/17.
03. Bakara, 2/63.
04. Talak, 65/3.

Allah’a teslimiyet ve O’na hüsnü zanda bulunmak kadar insanın sadırına inşirah ve genişlik veren bir başka şey yoktur.⁰⁵

Hasların veya havas takımının firarındaki “haberden şuhuda firar”, gaybden ve nakil olan haberden, uyanık gözlere kendini gösteren tecelliye kaçıştır. “Resim ve görüntüden asla firar”, ilim ve amele ait hükümlerden, kalbdeki Allah bilgisi (marifetullah) vesilesiyle hasıl olan haşyete kaçıştır. İlahî bilginin ispatlamadığı/sabitlenmediği amel, bu seviyedeki müminlerden kabul olunmaz. Yani marifet ehli, amellerinin hakikatını gönüllerinde duyup zevk eder, öylece yerine getirirler. “Hazlardan tecride firar”daki “hazlar” kelimesi, nefsanî garazlar ve tevhidle alakalı şatahatlardır. “Tecrid” ise bunları tamamen terketmek ve bütünüyle onlardan kurtulmaktır.⁰⁶

İbn Kayyim’in yaptığı kategoriye göre ise havas ehli, Allah’tan haber verileni müşahede etme makamına yükselinceye kadar, imanlarının sadece mücerred haberden ibaret kalmasına razı olmazlar. Hz. İbrahim’in kalben mutmain olmayı istemesi gibi -ki o malumu müşahede etmek istemişti-onlar da ilmen yakînden ayne’l-yakîne terakki etmek isterler. “Resim ve görüntüden asla ve öze firar”daki resim ve görüntü, ilim ve amelin zâhirî, asıl ise iman hakikatları, ezvakı, varidatları ve kalbin amelleridir. Bu makamın insanı, ilim ve amelin zâhirî ahkamından kalbî derinlik diyebileceğimiz sırrın

05. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü’s-Sâlikin*, I-III, Kahire: Daru’l-hadis, 1403/1983 I, 504, 505.
06. Et-Tılımsânî, *age*, I, 103.

haşyet ve saygısına firar eder. Çünkü azimet sahipleri, Allah'a olan yolculuklarında amellerin zahirleriyle yetinmezler. Amellerin ruhunu ve hakikatını elde etmedikçe onu kamil amel kabul etmezler. Onları rahatlatan ve sakinleştiren, İlahî biliştir. (et-taarrufu'l-ilahî)

“Hazlardan tecride firar” ise bütün mertebe ve anlayış farklılıkları mahfuz, nefsanî arzu ve hazlardan uzak durmaktır. Nefsanî hazlar kişiye göre değişir. Bazılarına göre yüksek bir mertebe gibi gözükken bir husus, bir başkası için kendisinden Allah'a sığınılacak bir husus olabilir. Bu yüzden genel olarak haz deyince insanı Allah'ın muradı dışında olan herşey diye anlamak yerinde ve doğru bir anlayış olacaktır.

74

Tamamiyle kendini Allah dışında her şeyden sıyrıp uzaklaştırabilmiş olan tecrid ehlinin özelliklerine gelince, onlar Allah'tan başka hiçbir şeyin kendilerine yetmediği, O'nun dışında hiçbir şeyle mutlu olamayan insanlardır. Onlar Allah'tan başka bir şeyi kaybettiklerinde üzülmez, ancak O'nunla müstağni olurlar. Sadece O'na arzu ve ihtiyaç içinde bulunurlar. O'nun rızasına muvafık olmayan hiçbir işten hoşnut olmazlar. Sadece Allah'ın gözünden düşmekten korkarlar. Onların her işi Allah için, O'na yönelik ve O'nunla beraberdir. O'na sürekli yolculuk halindedirler. Onlar Allah ile beraber iken halktan mücerred, halk ile beraberken kendi nefislerinden mücerred, bir iş üzerinde iken de nefsanî hazlarından tecrid halindedirler.⁰¹

01. El-Cevziyye, age, I, 506, 507.

Son ve en yüksek grubu teşkil eden haslar üstü hasların firarı ise şöyle olur: onlar, önce halktan Hak'ka kaçarlar. Fakat bu kaçışla, onlarda, halktan firar ettiklerine dair olan bir mülahaza; yaptıkları bu firarlarını halka hissettirmeye yönelik bir düşünce kalır. Hemen sonrasında, halktan kaçışlarına yönelik kendilerinde kalan o düşünceden de firar ederler. Bu ikinci firarlarıyla onlar, halk ile kendileri arasındaki o düşünceden kurtulurlar. Böylelikle kendilerinde, bu ikinci firarlarına ait mülahaza dışında hiçbir şey kalmaz. Sonra, bundan da Allah'a firar ederler. Artık kendilerinde yapmış oldukları firarlara ait hiçbir düşünce ve nispet kalmaz. Yaptığı firarların hepsini unuttur, terki de terkederler. Bu hasların da haslarına ait firar, kasdî ve iradî bir biçimde elde edilemez. Bu makamda kesbin herhangi bir müdahalesi yoktur. Zira enaniyet bu zikredilen tavırlarda kaybolur gider.⁰²

Haslar üstü hasların firarı ile alakalı olarak İbn Kayyim de Tılımsânî ile aynı çizgide yorumda bulunmuştur. Ona göre de bu makamın insanı evvela halktan Hak'ka kaçar. Bu, tam bir firar sayılmaz çünkü bu firarında, yaptığı firarı görür; mahlukatı terkettiğine dair hislerinin varlığını müşahede eder. Sonra bundan da firar eder. Bu firarında yaptığı firar dışında artık kendisiyle halk arasında hiçbir nispeti görmemektedir. En sonunda ise, bundan da firar eder; bütün bağlardan kurtulur, terki terkeder. İbn Kayyim bundan sonra bir adım daha atarak bu firarında üzerinde bir firar bulunduğunu söylemektedir.

02. Et-Tılımsânî, age, I, 103, 104.

Ona göre en seviyeli firar, kişinin, yaptığı firarın Allah ile Allah’dan ve Allah’a firar ettiğini görmesidir. O müşahede ederki, Allah’a Allah’tan ve yine O’na firar etmiştir. Bu, kümmeline ait firar olmaktadır.⁰¹ İbn Kayyim, bu son görüşüyle, Herevî’ye katılmadığını net bir biçimde ifade etmiştir. Zira geldiği gelenek göz önüne alındığında, İbn Kayyim’in, vahdet-i vücud fikrini çağrıştıran bir yorumu kabul etmesi düşünülemez. Zaten o da kabul etmemiş, en yüksek firar olarak Allah ile varlığın arasını ayıran bir yaklaşımı nazarlara sunmuştur.

Abdürrezzak el-Kâşânî (v. 736/1336) de firar konusuna ağırlık veren sûfilerdendir. Ona göre firar, Hak’tan uzaklaştıran herşeyden O’na yaklaştıran herşeye kaçmaktır. Avamın firarı, hizmet edelerine ait ilme sahip olmaktan onunla amel etmeye, hak sahiplerine haklarını vermeye yönelik tembellikten, o konudaki gayret ve çalışmadır. Hasların firarı, kulun, ahiret sevabına yönelik yapılan vaade ulaşma ümidi veya azaba uğrama korkusu bulunmayan nefsanî hazzlardan kaçmasıdır. Haslar üstü hasların firarı ise, onların önce Hak’tan başka meşgul eden herşeyden kaçmaları, sonrasında ise kendilerini Hak’kın kayyumiyetinde müşahede ettikleri için kendilerini firar etmiş birisi olarak görmekten de firar etmeleridir.⁰²

El-Kâşânî ayrıca “Elf Makam” adını verdiği Farsça eserinde firarı on ayrı

01. El-Cevziyye, *age*, I, 510, 511.

02. Abdürrezzak el-Kâşânî, *Mu’cemü’l-Mustalahât ve’l-İşârâtü’s-Sûfiyye*, I-III, thk. Said Abdülfettah, Kahire: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995. II, 209, 210.

kategoride değerlendirmiştir. Ona göre:

1. Bidayette firar, insanın, kendisini Hak’ka ibadetten alıkoyan ve onu günaha sürükleyen şeylerden uzaklaşmasıdır.

2. Ebvabda (Hak’ka yolculuğun ilk mertebelerinde) firar, insanın kendine ait bir güç ve kuvvet iddiasından, dünyaya olan heva ve meylin onu istila etmesinden ve bayağı şeylere olan temayüllerinden uzaklaşmasıdır.

3. Muamelatta firar, insanın dünyaya ve ukbaya ait beklentilerinden ötürü amellerini ifsat edecek maksatlardan ve bu hususlarla alakalı durumlara riayet ve hürmet şartlarını ihmal etmekten uzaklaşmaktır.

4. Ahlakta firar, insanın mürüvvetini ve fütüvvetini zedeleyen şeylerden kaçınmasıdır.

5. Usulde firar, kişinin Hak yolunda azmini zayıflatan herşeyden uzaklaşmasıdır ki bu husus “huzur ehlinin tarikat edebi” olarak adlandırılmıştır.

6. Evdiyede (manevî hastalıkların tedavisinde) firar, kişinin, ilim ve hikmetle meşgul olsa bile himmetinin yüceliğine aykırı olan ve kalbini, Hak’ka olan yönelişinden çeviren herşeyden kaçmasıdır.

7. Ahvalde firar, insanın kendi çaba ve kazancını, amelini ve vuslata yapışmayı görmekten, Mahbubunu unutmamasına sebep olan ve himmetini azaltan herşeyden sakınmasıdır.

8. Velayette firar, asfiyadan olsa bile, kişinin, önceden kalan herşeyden kaçmasıdır.

9. Hakaikte firar, Hak’kın esmasına

ait tecellilerin çokluğu sebebiyle meydana gelen yoğunluğu yaşaması ve hala benliğine ait kalıntıları müşahede etmesi nedeniyle benliğinden kaçmasıdır.

10. Nihayetle firar ise insanın, ikiliğin hükümlerinden, bunlara itibar etmekten ve Hak'ta firar ve etkilerini görmekten kaçmasıdır.⁰¹

Firarla alakalı yorumlar müracaat edeceğimiz son sūfî Muhyiddin bin Arabî (v. 628/1230) olacaktır. İbn Arabî Allah'a firarı bir hal olarak görmüştür. Allah'a kaçanın isabet ettiğini, O'ndan kaçanın ise hüsrana uğradığını ifade eden İbn Arabî, Hz. Peygamber'e (sas) tâbî olanın herkesin Allah'a firar etmesi gerektiğini söylemektedir.⁰² Burada bu kaçışın nasıl olacağına dair bilgi vermeyen İbn Arabî, bu konuyu işlediği yerde kulun konumunu gözönünde bulundurarak yorumlar yapmıştır. Ona göre Allah'a kullukta bulunup, yaratılış gayesini gerçekleştirmeyi başarabilmiş bir mümin şu iki halden birisi üzere bulunur; o kul ya Hak katında kendi kıymetini müşahede ediyordur ya da ibadetü taatte bulunduğu Allah'a olan intisabıyla övünüp iftihar ediyordur. Bu iki hal de takdir edilen hallerdir, zira bu iki durumda da kul, yaratılış gayesini gerçekleştirmiştir.

“Allah'a kaçınız” ayetinin bu iki hale de bakan yönü vardır. Çünkü bazen

01. Ebu Abdillâh el-Ensârî el-Herevî, *Menazilü's-Sairin, (Tasavvufta Yüz Basamak)*, Tercüme Abdürrezzak Tek, Bursa: Emin Yayınları, 2008. s. 252.

02. Muhyiddin bin Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, I-XIII, thk. Abdülaziz Sultan el-Mensûb, Yemen: Âsîmetü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, ts. XI, 129.

Kendisiyle izzet bulup şereflenmek için Allah'a kaçılırken, bazen de başkasına değil, sadece O'nun huzurunda acziyet, zillet ve ihtiyaç arzı için O'na firar edilir.⁰³

İbn Arabî, bir başka yerde Allah'a firarı anlatırken, onu, bir sonraki ayetle irtibatlı olarak ele almıştır. Bir sonraki ayette “Allah karşısında başka ilahlar kabul etmeyin” denilmektedir. Buna göre mana, bilgisizlikten bilgiye kaçmak olmaktadır. Gerçekte var olan tektir. İnsan, ilah zannettiği şeye ilahlığı nispet etmesiyle ortaya çıkan varlık, ilahlıktan uzaktır. Bu açıdan, “Allah'a kaçın” ayetindeki emir, herhangi birşeye ilahlık nispetinden uzaklaşıp Allah'a kaçmak olmaktadır.⁰⁴

Sonuç

“Allah'a firar ediniz” ayeti hakkında sūfîler bir hayli durmuş, bu ayetin, kalbî ve ruhî hayatın gelişiminde önemli bir katkı sağladığına inanmışlardır.

Genel olarak hem müfessirlerin, hem de sūfîlerin firar kelimesinden anladıkları mananın “uzaklaşmak” ve “sığınmak” olmak üzere iki kelimeye hasredildiğini söylemek mümkün görülmektedir. Uzaklaşmak, Allah'tan başka herşeyden, sığınmak ise Allah'adır. Hz. Peygamber'in (sas) “Allah'im! Senin gazabından rızana, azabından affına sığınırım. Ben Senden Sana sığınırım”⁰⁵ Nebevî duasının bu konuya temel teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Konuyla alakalı dikkatlerin

03. İbn Arabî, *age*, VIII, 78.

04. İbn Arabî, *age*, VIII, 482, 483.

05. Müslim, *Salât*, 222; Ebû Dâvûd, *Salât*, 148; Nesâî, *Tatbik*, 71.

çekildiği bir diğer husus, aynı sûfi telakki şemsiyesi altında bulunmakla beraber, yol ve fikir adına tamamen zıt kutuplarda bulunan İbn Arabî ile İbn Teymiyye'nin talebesi ve önemli bir selefi olan İbn Kayyim el-Cevziyye gibi zatların da bu ayetten ve firar düşüncesinden müstağni kalamayırlardır. Müstağni kalmanın da ötesinde, her iki grup da firar kavramını ve onun çağrıştırdığı bütün manaları göz önünde bulundurmuş ve hem itikatta ve hem de amel yönüyle onu ele alıp farklı mütâlâalarda bulunmuşlardır.

Abstract

(The Contribution of, “So, flee to (refuge in) God,” (Dhariyat 51:50) to Islamic Spirituality)

That a great many Qur'anic verses contain allusive meanings alongside their outward meanings, is well known to observers. From the very beginning, scholars have aspired to be preoccupied with such an endeavour in view of better understanding the Divine Will. In one of these such verses it is declared: “So, flee to (refuge in) God.” (Dhariyat 51:50) Notwithstanding Qur'anic exegetes' keeping to the verse's general meaning in their commentary, Sufis have understood and expounded this verse - noteworthy in terms of expressing the human being's need for God - in light of their own worldview and understanding. To such a degree was this realised that the concept 'firar' entered the Sufi lexicon and literature as a distinct topic for consideration, and came to be accepted as a spiritual station on the path towards God. In this article, the views in relation to this verse will be imparted and its contribution to Islamic spirituality

articulated.

Key Words: Firar, Fleeing, Allusory meaning, Sufi, el-Harawi

Kaynakça

- ez-Zerkeşî, Burhaneddin. *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. I-IV, Beyrut: 1389/1969.
- ez-Zerkânî, Muhammed Abdülazim. *Menâhili'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an*. I-II, Mısır, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1991.
- Turgut, Ali. *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1991.
- Abdurrezzak, Ebu Bekir bin Hemmam es-San'ânî. *el-Musannef*. I-XI, el-Meclisü'l-İlmî, ts.
- Ebü Ya'lâ, Ahmet bin Ali el-Müsennâ, *el-Müsned*. I-XIII, Dâru'l-me'mun li't-türas, Dimaşk: 1404/1984
- Taberânî, Ebu'l-Kasım Muhammed bin Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat*. I-IX, Daru'l-Haremeyn, Kahire: 1415,
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. I-X, İstanbul: Eser Neşriyat, ts.
- Ebu Cafer, Muhammed bin Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fî Tefsîri Âyi'l-Kur'ân*, XXV, thk. Abdullah bin AbdulMuhsin et-Türkî, Kâhire: 1422, 2001.
- ez-Zemahşerî, Cârullah. *el-Keşşâf*. I-VI, Riyad: Mektebetu'l-Abikân, 1998/1418.
- er-Râzî, Fahrüddin. *Mefâtihu'l-Ğayb*. I-XXX, Dâru'l-Fikr, 1981/1401.
- İbn Kesir, Ebu'l Fida İsmail. *Tefsiru İbn Kesir*. I- XV. Thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Raşed, Müessesetü Kurtuba, 1421, 2000.
- Kâdı Beydâvî. *Tefsiru'l-Beydâvî*. I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988/1408.
- el-Âlûsî, Şihâbuddin. *Rûhu'l-Meânî*, I-XXX,

Mehmet Şeker

Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

Seyyid Kutub. *Fî Zılâli-l-Kur'an*, I-VI, Cidde: 1986.

İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, I-X, İstanbul: Mektebetü'l-Mahmudiye, ts. IX, 173.

Afifüddin et-Tılmsânî, *Şerhu Menazili's-Sairinile'l-Hakkı'l-Mübin*, I-III, Tunus, Daru't-Turki li'n-nşer,

İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medaricü's-Salikin*, I-III, Kahire: Daru'l-hadis, 1403/1983

Abdürrezzak el-Kâşânî, *Mu'cemü'l-Mustalahat ve'l-İşaratü's-Sûfiyye*, I-III, thk. Said Abdülfettah, Kahire: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Ebu Abdillâh el-Ensârî el-Herevî, *Menazilü's-Sairin*, (*Tasavvufta Yüz Basamak*), Tercüme Abdürrezzak Tek, Bursa: Emin Yayınları, 2008.

78 Muhyiddin bin Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, I-XIII, thk. Abdülaziz Sultan el-Mensûb, Yemen: Âsımetü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, ts.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, I-III, İstanbul, 1413/1992.

Ebu Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, I-V, İstanbul, 1413/1992.

Nesâî, Abdurrahman b. Şu'ayb, *Sünenü'n-Nesâî*, I-VIII, İstanbul 1413/1992. edebiyat terimi olarak üslûbu: mümkündür.